

Rəhman Salmanlının "Ramazan oğulları" haqqında

Dilimizdə belə bir deyim var: "Hər şeyin zamana ehtiyacı var". İllər keçir, vaxt gəlir, zamana olan ehtiyac başa çatır. Dü-nənə bu günün tələbi ilə yanaşılır, dəyər verilir, qiymətləndirilir, açılmamış səhifələr açılır, diqqətlə oxunur və nəyin nə olduğunu, kimin kim olduğu ortaya çıxır, bilinir.

2018-ci il 28 May tarixində Azərbaycan dövləti və xalqı böyük, möhtəşəm, əzəbəli bir bayramı qeyd edəcək. Bu, Şərqdə ilk demokratik dövlət olan - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi bayramıdır. Bu bayramı layiqincə qarşılamaq üçün hər kəs əlindən gələni qədər çalışmalıdır. Tədqiqatçı alimlər isə o dövürlə bağlı elmi-tarixi araşdırmalar aparır, qaranlıq məqamlara işıq salır, indiyə kimi xalqa məlum olmayan tarixi şəxsiyyətləri ortaya çıxarıb onlara tanıdırlar. Belə xeyirxah alimlərimizdən biri də tədqiqatçı-jurnalit, respublikanın eməkdar mədəniyyət işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Yazıçılar və Jurnalistlər Birliyinin üzvü Rəhman Salmanlıdır. R.Salmanlı XIX əsrin axırları, XX əsrin əvvəllərində ölkəmizin qərb bölgəsində - dəqiqi Şəmkir rayonunun ərazisində baş verən ictimai-siyasi hadisələr fonunda milli və ali arzulu insanların və eləcə də Ramazan oğullarının qaçqınlıq, qoçaqçılıq mübarizəsindən bəhs edən "Ramazan oğulları" kitabını nəşr etdirmişdir. "Ramazan oğulları", "Repressiya qurbanları" seriyasından müəllifin birinci kitabıdır. Kitab Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin "XX əsr xalqımız üçün çox müsibətli əsr olmuşdur. Gərəkdir onu doğru-dəqiq, nə cür, necə olubsa, elə də yazdır. Bunların hamısı həm xalqımızın özünü tanıması, həm də bugünkü siyasətimiz üçün lazımdır" kəlamları ilə açılır.

Azərbaycan tarixən heç bir yaxın, uzaq qonşusunun torpağına hücum edib, onu işğal etməyib, insanların qırmayıb, heç gündəlik dincliyini belə pozmayıb. Amma hər zaman yadellilər tərəfindən hücumla, basqıya və işğala məruz qalıb, böyük-böyük ərazilər itirib, insanları məhv olunub. Zaman-zaman bizə dəyən zərbələri ən böyüyü və bərkisi şimal qonşumuz olan Rusiyadan deyib. İstər çar Rusiyası dövründə, istərsə də tərkibində 70 il yaşadığımız sovet dövründə rus şovinistlərinin əli ilə əbədi və əzəli torpaqlarımız olan qərbi Azərbaycan ermənilərə verilib, soydaşlarımız yerlərindən-yurdlarından qovulub, qaçqına, köçkünü çevrilib, qətlə yetirilib. Bundan mənəvi güc alan ermənilər uzun illər "arxalı köpək qurd basar" prinsipi ilə yaşayıblar.

Tarixdən məlumdur ki, gəncəbasarlılar hər zaman xarici işğalçılara qarşı igidliklə, cəhərmənliklə vuruşublar, çox sərkərdələrin burunlarını ovub, bəllərini əyiblər, amma heç vaxt düşmən qarşısında əyilməyib, ondan

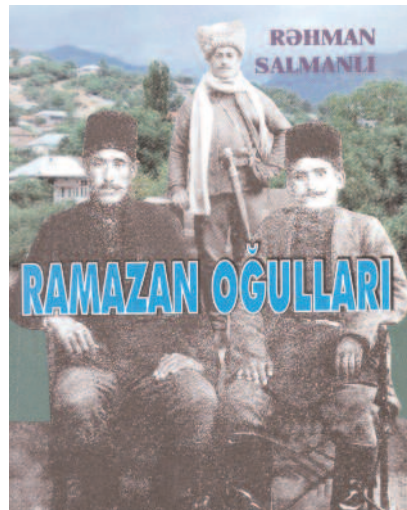
imdad, kömək diləməyiblər. Bunların hamısı tarixin yaddaşına hopub, yazılı mənbələrdə göstərilib, bu günümüzdə gəlib çatıb. Amma çox təəssüf ki, həmin "Şəmkir davası", həm də Gəncə mübarizəsinin ən fəal iştirakçılardan olan Ramazan oğulları barəsində az yazılıb, bu sahədə bir boşluq, çatışmazlıq var. Mənə elə gəlir ki, az da olsa bu boşluğu R.Salmanlının "Ramazan oğulları" xatirə-memuar kitabı dolduracaq.

İctimai münasibətlərdən ayrı təsəvvür ediləməyən insan dövrdən, zəmanədən asılı olur, fəaliyyət göstərir, içində olduğu sınıfi təmsil edir. O kimdirsə o mövcudluğu-kəndli-dirsə kəndliliyini, mülkədarırsa mülkədarlığını, kapitalistdirsə kapitalistliyini qoruyur. Və bir-birindən tamamilə fərqlənən insanlar bir-birini də qəbul etmirlər, sərbəst, rahat yaşamaq uğrunda çarpışırlar, döyüşürlər. Həyatda ictimai quruluşlar dəyişdikcə insanlar da dəyişirlər. Kapitalizmin insanı sosialist insanına çevrilə bilmirlər və ya əksinə. Hər cəmiyyətin öz adamı var. Bundan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, insan fəhlələşməklə, ağlaşmaqla, bəyləşməklə, kapitalistləşməklə özündən aralanır, bütövlüyünü, tamlığını itirir.

Sosializm cəmiyyəti zərər insanları Al-lahsızlaşdırır, ondan uzaqlaşdırır. Hakimiyyətdəki birinci şəxsi Allahlaşdırır və cəmiyyətdəki bütün insanları onun qorxaq və müti bəndələri etdi. Deyirlər insan ictimai münasibətlərin məcusudur. Əgər doğrudan da elədirsə, onda, deməli, cəmiyyət onu özünün istədiyi formaya sala, yaşada bilər. Ramazan oğulları yaşadıkları cəmiyyətin onları istədiyi şəkllə formaya salmağına razılaşmadı, istənilən çərçivəyə sığmadılar, öz daxili məzmunuyla mühtidən, tarixi şərəitdən kənara çıxdılar və əsl insan kimi yaşamaq mücadiləsinə başladılar. Ramazan oğulları dünyanı olduğu kimi görmək yox, öz istədikləri kimi görmək istəyirdilər. Və bu amal, bu məqsəd uğrunda da qaçaqçılıq, qoçaqçılıq edirdilər.

Kitabın ilk səhifələrinin birində müəllif haqlı olaraq belə bir sual verir: "Kimdir Ramazan oğulları?" Harda yaşayıblar, necə yaşayıblar, xalqın yaddaşında hansı keyfiyyətlərinə görə qalıblar? kimi sualları cavablarını isə uzun illərin axtarışlarından, araşdırmalarından və neçə-neçə insanın yaddaşını vərəqləməklə 240 səhifəlik bir kitabda Rəhman Salmanlı özü verir.

Ramazan oğullarının əslisi qədim Göyçə mahalındandır. Bir qan davasına görə Məşədi Ramazan ailəsini də götürüb Qazaxa köçür. Bir neçə il burda yaşadıqdan sonra ailə üçün daha təhlükəsiz və rahat bildiyi Şəmkirin Qaracəmirlə kəndində məskunlaşır. Az vaxt içərisində özüne yaxşı gün-güzəran düzəldir. Çox keçir ki, Ramazan kişi haqq dünyasına qovuşur. Ailənin bütün yükü böyük oğul kimi Əmiraslanın üzərinə düşür. Bu

azmış kimi Əmiraslanın əlindən xata çıxır-ehtiyatsızlıqdan qayınatasını tufənglə öldürür və bu ehtiyatsızlığın nəticəsi kimi ömürlük uzaq Sibire sürgün olunur. Deyir dərd, azar gələndə dalbadal gəlir. Bu dərdəndə ikinci oğul Rüstəm də "pay" düşür. Əsədlilər nəsilindən olan Qəmbərin əkin-biçin sahəsi olmağına görə Rüstəmə ağız açır. Rüstəm onun sözünü yerə salmır, dolanmaq üçün ona istədiyi qəder əkilib-biçməyə torpaq sahəsi verir. Nəfsini cilovlaya bilməyən Qənbər Sibirdə sürgünlük həyatı yaşayan Əmiraslanın da yerinə göz tikir və oranı da şumlayır. Onun bu hərəkəti Rüstəmə ağır gəlir, dəfələrlə Qəmbərə ismaric göndərir ki, Əmiraslanın torpağını ekməsin. Lakin Qənbər Rüstəmin ismariclarını məhəl qoymur, tutduğunu yoldan geri dönmək istəmir. Bunu özü üçün saymazlıq, hörmətsizlik kimi qəbul edən Rüstəm Qəmbəri güllələyir. Bundan sonra nə edəcəyini götür-qoy edən Rüstəm iki yol ayırıcında qalır: Ya böyük qardaşı Əmiraslanın taleyini yaşamaq, qarlı-saxtalı uzaq Sibirdə qazamətdə çürüməli, ya da hökumətin qorruq-qadağasından qaçıb qaçaqçılıq etməli. Rüstəm ikinci yolu tutur. O gündən Rüstəm Kürqırağı meşələrdə gizlənir. Bununla da Rüstəm Ramazan oğullarının qaçaqçılıq tarixini "rəsmiləşdirir".

Vaxt gəlir, zaman dəyişir, 300 yüz ildən artıq ömür sürən böyük Rus imperiyası 1917-ci ildə diz çökür. Ölkədə hakimiyyətsizlik, bəşpözüçlüq yaranır. Katorqada olanlar bundan istifadə edib, sügün yerlərindən qaçırlar. Qaçanlar arasında Ramazan oğullarının böyüyü Əmiraslan da olur. O, iki nəfər türk zabitiylə uzun yol qət edib Gəncəyə gəlir, oradan da doğma kəndi Qaracəmirləyə gedir. Sürgündə sağlamlığını itirən Əmiraslan iki ildən sonra dünyasını dəyişir.

Rəhman Salmanlı bəhs olunan kitabında

təkcə Ramazan oğullarının fədakarlığından, cəhərmənliyiindən söhbət açmaqla kifayətlənmir, o həm də Gəncədə və Gəncəbasar ətrafında baş qaldıran, rus məmurlarının xristian təəssübkeşliyindən faydalanan erməniləri yerində oturdan, onlara əl-qol açmağa imkan verməyən Dəli Alıdan da söhbət açır, onun igidlik və cəhərmənliyi öyür. Dəli Alı sıradan bir qaçaq deyildi. Hətta çar ikinci Nikolay belə onunla hesablaşırdı. Müəllif Dəli Alı haqqında çox önəmli bir faktı da oxucularına diqqətinə çatdırır. İkinci Nikolay xüsusi fərmanla onu bağışladığını bəyan edir və Dəli Alını Peterburqda çar ailəsinin 300 illik tarixi münasibətilə dənənən məclisə dəvət edir. Bütün bunların qarşılığında Nikolay Dəli Alıdan rus əsgər və məmurlarına güllə atmağı tələb edirdi. Dəli Alı da, Dəli Alıydı, məğrurluğu, qeyrəti, ərənliliyi, milli təəssübkeşliyi ilə.

R.Salmanlı yazır: "Dəli Alı olmasaydı, ermənilər Gəncəbasarda daş üstə daş qoy-mazdılar".

Xalq arasında Qəzəq Alı və Dəli Alı kimi tanınan bu tarixi şəxsiyyət də əslən Şəmkirin Keçili kəndindən idi.

Rus havadarlarının köməyinə arxalanıb, bel bağlayan nankor ermənilər qərb bölgəsində at oynadırlar, kəndlərə silahlı hücumlar edir, əhalinin var-yoxunu zorla əlindən alır, qabaqlarına keçən insanları güllələyirdilər. Erməni vəhşiliyinin qarşısını almaq, dinc əhalinin əmin-amanlığını təmin etmək üçün Gəncədə "Qeyrət" adlı özünümüdafiə dəstələri yaradılır. Və bu dəstələrin tərkibində Ramazan oğulları - Rüstəm, Təhməz və Alməmməd də erməni-daşnak birliyinə qarşı vuruşurlar. Tarixə 9 yanvar 1918-ci il "Şəmkir davası" kimi düşən vuruşda yüzlərlə insan iştirak etmişdi. Onların arasında Ramazan oğulları da vardı. Onlar şəhid olan və yaralanan soydaşlarının qisasını 10 mindən çox rusu və erməni öldürməklə almışdılar.

R.Salmanlının göstərdiyi kimi Rüstəm nə qədər milliydise, bir o qədər də bəşəriydi. Yəni onun üçün hansı dindən, hansı millətdən olmanın fərqi yox idi. Onun üçün bir olan Allahın bəndəsi vardı. Müəllif bunu belə qələmə alır. Ağır döyüşdən sonra Rüstəm kol-luqdan səs eşidir və səse doğru gedir. Görür ki, bir rus zabiti ağır yaralı halda zaryır. Tez onu silahdaşları vasitəsi ilə kəndə göndərib müalicə elətdirir. Zabit tam sağalandan sonra isə onu sağ-salamat Rusiyaya ailəsinin yanına göndərir.

"Şəmkir davası"ndan sonra el-obada Rüstəmin və onun sadıq silahdaşlarının hörmət-izzəti, nüfuzu get-gedə artır. Hər kəs Rüstəmə böyük hörmət mənasında "qağa" deyər müraciət edir. Bolşeviklərin "Müsavət quldur dəstələri" kimi adlandırdıqları azərbaycanlıların və Ramazan oğullarının birce

məqsədi vardı: Uzun sürən rus müstəmləkəçiliyindən xilas olmaq, müstəqilləşmək və nəhayətdə özlərinin istədikləri bir dövləti qurmaq. Təbii ki, buna rus imperializmi heç vaxt imkan verməzdi və vermirdi də.

Rüstəm necə mərd idi, qorxmaz idi, özü kimi də silahdaşları, məsləkdaşları vardı. Müəllifin böyük qürurla oxucularına tanıtdığı igidlərdən biri də Gədəbəyli Qaçaq Məcid idi. Qaçaq Məcid yaşadığı Gədəbəydə, qonşu Şəmkirdə, Göyçədə baş qaldıran, mənəm-mənəmliliklə azərbaycanlıları incidən ermənilərin burnunu ovub dərsini verirdi. Onun qorxusundan ermənilər əl-qol açma bilmirdilər. Hamı onu savadlı, qoçaq və mərd birisi kimi tanıyırdı. Tiflis kimnaziyasını bitirmişdi, Novovıanovkanın "naçalnik uedz"i vəzifəsində çalışırdı. Buna baxmayaraq çar Rusiyasının rusların Gədəbəyə köçürülmə siyasətinə qarşı çıxırdı. Bu ruhdan olan adam heç vaxt işğalçına boyun əyməzdi, ona görə də məmurlarına uzaq qaçaqçılıqla əvəzləyir, ruslara və sonralar onların qurduğu Şura hökumətinə qarşı vuruşur. 1939-cu ildə o vaxtkı Baş Siyasi idarənin rəhbəri olan Mir Cəfər Bağırov şəxsən özü Qaçaq Məcidin üstünə xeyli ordu qüvvələri göndərir və Məcidin diri tutulub gətirilməsini əmrir edir. Qeyri-bərabər və ağır döyüşdə Qaçaq Məcidin iki gülləsi qalır. Onun biriylə atını, biriylə də özünü güllələyir. Özünü güllələmişdən qabaq isə tufənginin qundağına bu sözləri yazır: "Məcidi Məcid verdi". Bax, budur kilassik Azərbaycan kişisi!

Mərkəzin dediklərini can-başla yerinə yetirən Həmid Sultanov, Qasım İsmayilov və digər Şura hökumətinin yüksək çinli məmurları qaçaqlara silahı yerə qoymağı, onlarla əməkdaşlıq etməyi təklif edib onları aldadırlar və sonra güllələyirdilər. Belə təkliflər dəfələrlə Rüstəmə də edilmişdi. Amma Rüstəm onların məkirli təkliflərinə inanmamış, silahı yerə qoymamışdı. Günü-gündən hökumətlə hökumətlik etmək çətinləşirdi, çünki hökumətin güclü topu, topxanası və canlı qüvvəsi vardı. 1930-cu ilin yazında bolşeviklər Ramazan oğullarının var-dövlətini, əkin sahələrinin çox hissəsini ələ keçirmişdilər. Mərkəzin "Kol-xozların təşkilı və qolqomaqlarla mübarizə işi" qərarından sonra isə onların bütün əmlakları müsadirə olunub kolxoza verilmişdi.

İllərlə Rüstəmi yola getirə bilməyən bolşeviklər nəhayət hiylə yolu ilə onu dostunun məkanında pusquya salıb qeyri-bərabər döyüşdə yeralayıb tuturlar. Yaralı-yaralı Gəncəyə gətirib Sərdar bağında iri bir çınara zəncirleyirlər və onunla pullu "vida günü" təşkil edirlər. Və beləcə igid, qorxmaz bir Vətən oğlunu da bolşeviklər vəhşicəsinə məhv edirlər.

Rüstəmin qeyri-insani öldürülməsindən sonra qaçaqların bəziləri qonşu ölkələrə qaçır, qaça bilməyənlər isə hökumət güllələsinə tuş gəlir.

Rəhman Salmanlı "Ramazan oğulları" kitabını nəşr etdirməklə Azərbaycan ədəbiyyatında unudulmaqda olan xatirə-memuar janrını yenidən gündəmə gətirdi. Bu yolda Rəhman müəllimə uğurlar diləyir və arzu edirik ki, bu seriyadan olan növbəti kitablarını da dəyərli oxucularının ixtiyarına versin.

Məhərrəm Şəmkirli